



MIRZO ULUG‘BEK – TEMURIYLAR DAVRINING BUYUK ALLOMASI VA ILM-FAN TARAQQIYOTIGA ULKAN HISSA QO‘SHGAN DAVLAT ARBOBI

Xo‘jaqulova Dilnura Xusniddin qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika
universiteti Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta’lim
fakulteti pedagogika yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Devonxona va Arxiv bo‘limi xodimi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Mirzo Ulug‘bekning temuriylar davrida ilm-fan taraqqiyotiga qo‘shgan ulkan hissasi, uning buyuk olim va dono davlat arbobi sifatidagi faoliyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, Ulug‘bek tomonidan amalga oshirilgan astronomik tadqiqotlar, ilmiy maktab yaratishdagi o‘rni hamda uning ilmiy merosining bugungi kunda ham jahon ilm-fani rivojidagi ahamiyati yoritib beriladi. Maqolada Ulug‘bekning ilmiy faoliyati, davlat boshqaruvidagi siyosati va temuriylar davrida ilm-fan rivojiga ko‘rsatgan ta’siri haqida fikr yuritiladi hamda uning tarixiy merosining yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Mirzo Ulug‘bek, Temuriylar davri, astronomiya, ilm-fan taraqqiyoti, rasadxona, ilmiy meros, davlat arbobi, ilmiy tadqiqotlar, ma’naviy meros.*

Markaziy Osiyo tarixida Temuriylar davri ilm-fan va madaniyat yuksalgan davr sifatida alohida o‘rin tutadi. Bu davrda ilmiy tafakkur, madaniyat va ta’lim rivojiga katta e’tibor qaratilgan. Mazkur davrda yashab faoliyat yuritgan buyuk allomalardan biri Mirzo Ulug‘bek bo‘lib, u nafaqat temuriylar sulolasining vakili, balki mashhur astronom va matematik olim sifatida ham tanilgan [1].



Temuriylar davrida ilm-fan taraqqiyotiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilgan. Bu jarayonda ilmiy markazlar, madrasalar va kutubxonalar tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, Samarqand shahri o'sha davrda ilm-fan markaziga aylangan bo'lib, bunda Ulug'bekning xizmatlari beqiyosdir [2].

Mirzo Ulug'bek 1394-yilda tug'ilgan. Uning asl ismi Muhammad Tarag'ay bo'lib, u buyuk sarkarda Amir Temurning nabirasi hisoblanadi. Amir Temur o'g'li Shohrux va nabirasi Ulug'bekni yoshligidan ilm-fanga rag'batlantirgan. Temur siyosiy boshqaruv va ilm-fan masalalarini uyg'un olib borish tarafdori bo'lgan va o'z davrida madrasalar va ilmiy markazlarni rivojlantirishga alohida e'tibor bergan. Ba'zi olimlar fikricha, Temurning maqsadi faqat harbiy va davlat ishlarini boshqarish bilan cheklanmagan. U ilm-fan va ma'rifat rivojini qo'llab-quvvatlash orqali Temuriylar saltanatining barqarorligini ta'minlagan.

Yoshligidan ilm-fanga qiziqish bildirgan Ulug'bek matematika, astronomiya va falsafa fanlarini chuqur o'rgangan. U ilmiy muhitni rivojlantirishga katta e'tibor qaratib, Samarqand shahrida ilmiy maktab yaratgan. Samarqanddagi madrasalarda matematika, astronomiya va boshqa fanlar chuqur o'qitilgan [2].

Ulug'bek nomi turkiycha bo'lib, „buyuk“ yoki „oqsoqol bek“ ma'nosini bildiradi. Ko'ragon unvoni mo'g'ulcha „kuregen“ so'zining forsha varianti bo'lib, „xonning kuyovi“ ma'nosini bildiradi.

Ulug'bek astronomiya fanining rivojiga katta hissa qo'shgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning tashabbusi bilan Samarqand shahrida ulkan rasadxona barpo etilgan. 1428-yilda Ko'hak tepaligida qurilgan bu ilmiy markaz o'z davrida dunyoning eng ilg'or astronomik markazlaridan biri bo'lgan [4]. Rasadxonada olib borilgan kuzatuvlar natijasida sayyoralar harakati, yulduzlarning joylashuvi hamda boshqa astronomik hodisalar aniqlik bilan



o'rganilgan. Ulug'bek boshchiligidagi olimlar guruhi yillar davomida kuzatuvlar olib borib, muhim ilmiy natijalarga erishgan.

Ulug'bek tibbiyot va musiqaga ham qiziqqan, she'rlar ham yozgan. Alisher Navoiyning „Majolis un-nafois“ asarida uning she'rlaridan namunalar keltirilgan. Olimdan bizga 4 ta asar meros qolgan:

- 1) „Ziji jadidi Ko'ragoniy“ – astronomiyaga oid;
- 2) „Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola“ – matematikaga oid;
- 3) „Risolayi Ulug'bek“ – yulduzlarga bag'ishlangan;
- 4) „Tarixi arba' ulus“ (To'rt ulus tarixi) – tarixga oid.

Ulug'bekning ilmiy merosida „Ziji jadidi Ko'ragoniy“ asari alohida o'rin egallaydi. Ushbu asar astronomik kuzatuvlar asosida yaratilgan bo'lib, unda yulduzlarning aniq koordinatalari keltirilgan. Mazkur asarda mingdan ortiq yulduzlar haqida ilmiy ma'lumotlar jamlangan [5]. Ushbu asar 1665-yilda Oxfordda Thomas Hyde tamonidan, 1843-yilda Fransiya Bailly tamonidan va 1917-yilda Edward Ball Knobel tamonidan yangidan tahrirlanib bosilgan. Ulug'bek undan keyin bir yilni 365 kun, 5 soat, 49 daqiqa va 15 soniya deb belgilagan. Ulug'bek ushbu hisobida faqatgina 25 soniya xato qilgan ekan. Undan boshqa Ulug'bek yer yuzini o'rtalik hajmini 23.52 daraja deb belgilagan va bu yuz yillar davomida eng to'g'ri va aniq o'lcham deb topilgan.

„Ziji jadidi Ko'ragoniy“ o'z davrida astronomiya fanining eng muhim ilmiy manbalaridan biri hisoblangan. Ushbu asardan Sharq va Yevropa olimlari uzoq vaqt davomida foydalanishgan. Bu esa Ulug'bekning ilmiy ishlari jahon ilm-fani rivojiga ham katta ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi [1]. Ulug'bek nafaqat olim, balki davlat arbobi sifatida ham tarixda muhim o'rin egallaydi. U Movarounnahr hududida davlat boshqaruvi bilan shug'ullangan va mamlakatda ilm-fan rivoji uchun qulay sharoit yaratgan [3]. Ulug'bek tomonidan qurilgan madrasalar ilmiy muhitni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Bu madrasalarda o'z davrining yetuk olimlari faoliyat yuritib, ilmiy tadqiqotlar olib borgan.



Xulosa qilib aytganda, Mirzo Ulug‘bek temuriylar davrida yashab ijod qilgan eng buyuk allomalardan biri bo‘lib, uning ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi jahon ilmiy tafakkuri tarixida muhim o‘rin egallaydi. Ulug‘bekning astronomiya, matematika va ilmiy tadqiqotlar sohasidagi faoliyati Sharq ilm-fani taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, Samarqandda tashkil etilgan ilmiy maktab va rasadxona o‘sha davr ilmiy markazlari orasida alohida ahamiyat kasb etgan.

Ulug‘bek tomonidan yaratilgan “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asari o‘zining ilmiy aniqligi va mukammalligi bilan ajralib turadi hamda uzoq vaqt davomida astronomiya fanining muhim manbalaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. Bu esa buyuk allomaning ilmiy merosi nafaqat o‘z davri uchun, balki keyingi asrlar ilmiy taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Mirzo Ulug‘bek davlat arbobi sifatida ham ilm-fan va ma‘rifat rivojiga alohida e‘tibor qaratgan. Uning tashabbusi bilan qurilgan madrasalar va ilmiy markazlar ilmiy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qilgan. Bu esa temuriylar davrida ilm-fan va madaniyat yuksalishiga muhim omil bo‘lgan.

Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- ✓ Mirzo Ulug‘bekning ilmiy merosini chuqur o‘rganish va uni yoshlar orasida keng targ‘ib qilish zarur.
- ✓ Ta‘lim jarayonida buyuk allomaning ilmiy faoliyati va ilmiy qarashlarini kengroq o‘rganish yoshlarni ilm-fan va tadqiqot faoliyatiga qiziqtirishga xizmat qiladi.
- ✓ Ulug‘bek rasadxonasining ilmiy ahamiyatini targ‘ib qilish hamda tarixiy manbalar asosida yangi ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim hisoblanadi.
- ✓ Buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosini zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan uyg‘unlashtirish orqali yosh avlodda ilmiy tafakkurni rivojlantirish mumkin.



Demak, Mirzo Ulug‘bekning ilmiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, u yosh avlodni bilim olish, ilmiy izlanishlar olib borish va ilm-fan rivojiga hissa qo‘shishga undaydigan muhim tarixiy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov B. Mirzo Ulug‘bek. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1994.
2. Azamat Ziyov. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
3. Qosimov B. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
4. Saidov A., Jo‘rayev N. Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Mirzo Ulug‘bek. Ziji jadidi Ko‘ragoniy. – Samarqand, 1437.